

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ВУГІЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ*

*А. О. Чечель, канд. наук з держ. упр., доцент,
Донецький державний університет управління, м. Донецьк,
E-mail: anpachechel@mail.ru*

Досліджено концептуальні основи екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій. Визначено та систематизовано напрямки та методи екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій за системними рівнями в аспекті «цілепокладання – інструменти екологізації».

Ключові слова: методи екологізації, промислові вугільні території, соціально-еколого-економічні системи.

ВСТУП

Постановка проблеми у загальному вигляді. Повноцінне життя людини можливе лише за умов нормального функціонування природних екосистем. Незважаючи на органічну єдність територіальних (регіональних) економічної та екологічної систем, на практиці до цього часу дається взнаки ізоляція у вирішенні регіональних економічних та екологічних проблем. Однією з причин цього негативного явища є недостатньо продумана політика держави у сфері покращання якості життя людей і недостатність уваги до екологічної складової стратегії розвитку економіки з боку місцевих органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених питань. Розгляду теоретико-методологічних аспектів розвитку соціально-екологічних систем присвячено роботи Бачинського Г. О. [1], Реймерс Н. [2], проблемі формування концептуальних основ та системи інструментів екологічної політики України в умовах формування інвестиційної політики держави розглядалися у дослідженнях Стадницького Ю. [3], Пирог О. В., Катан Л. І. [4], Синякевич І. [5]. Однак питання визначення концептуальних основ екологізації соціально-економічного розвитку промислових територій потребують подальшого наукового розвитку з урахуванням специфіки вугільних регіонів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити концептуальні основи екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій (на прикладі Донецької області).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для оцінки впливу структурних змін в економіці на екологічну ситуацію і розроблення рекомендацій щодо вдосконалення механізмів державного управління природокористуванням важливим є з'ясування змісту форм і методів взаємодії економіки й екології та ролі в її забезпеченні державної, екологічної політики. Дослідження цих питань свідчить, що для неокласичної теорії характерні такі моменти: природні фактори розглядаються лише як один із елементів виробництва; природному фактору відводиться другорядна роль в економічній системі. Сутність макроекономічної політики держави щодо управління

* Стаття рекомендована до друку доктором наук з державного управління Стойкою А. В., ДДУУ, м. Донецьк

природокористуванням зводиться до оптимального використання природних ресурсів та інтерналізації зовнішніх витрат за допомогою податків або торгівлі правами на викиди. Що ж до структурних перетворень в економіці чи державному управлінні, екологічно орієнтовані інновації в неокласичній теорії не розглядаються.

З позиції цієї школи для ефективного еколого-економічного розвитку необхідна максимальна лібералізація господарювання, у тому числі у сфері природокористування, що може проявлятися у приватизації природних ресурсів, вільному ціноутворенні на водні ресурси та електроенергію, державному дерегулюванні.

Протилежна точка зору характерна для школи екологічної економіки, яка розглядає людину та економіку як частину економічної системи, де підтримується жорстка форма державного регулювання у сфері природокористування, а управління орієнтується на використання традиційних інструментів. Концепція екологічної економіки є близькою до ідей нульового зростання, що робить її малопридатною для застосування в Україні.

У цілому ідеї представників неокласичної школи хоча й визнаються провідними в сучасній економічній теорії, є малопридатними для індустріальних країн з економікою, що трансформується, зокрема для України. Основними перешкодами на шляху застосування рекомендацій неокласичної школи є: тяжіння вітчизняної економіки до індустріального типу розвитку; наявність значної економічної, соціальної й екологічної диференціації в різних регіонах країни, між містом і селом; низький рівень розвитку правових основ, необхідних для ефективного функціонування економіки; перевага неформальних економічних відносин у багатьох сферах господарського життя; відсутність у значної частини громадян симпатій до менталітету і моральних цінностей громадян країн з розвинутою ринковою економікою; недостатньо розвинені транспортна й інформаційна інфраструктури.

Третя, більш виважена концепція еволюційної (неоінституціональної) економіки має певні переваги, до яких можна віднести відсутність фетишизації як екологічного, так і економічного фактора; визнання принципів розвитку економічної системи і впровадження екологічно орієнтованих інновацій; врахування інституціональних факторів розвитку, поліваріантності еколого-економічної політики [4].

Оскільки в умовах економіки, що трансформується, діють специфічні механізми функціонування економічної і природної систем, де значну роль відіграють інституціональне середовище та фактори невизначеності й недооцінки майбутніх благ, повинні розроблятися і своєрідні рекомендації щодо макроекономічної політики держави, які б ураховували існуючу специфіку. Практичні рекомендації неокласичної теорії фактично не прийнятні для застосування, оскільки звичайним шляхом, якщо держава не проводить селективної політики з підтримки передових екологічних виробництв і галузей, в умовах нашої країни прискореного розвитку набувають галузі, пов'язані із сировинним сектором, де прибуток формується за рахунок експлуатації природно-ресурсного потенціалу.

Разом з тим неокласичну концепцію можна розглядати як базову, аналізуючи питання формування статичної економічної системи. Вона переконливо обґрунтовує принципи економічно ефективного використання природних ресурсів, механізми податкового регулювання, окремі принципи торгівлі правами на викиди забруднювальних речовин. Проте представники цієї школи вважають обмеженою роль держави в регулюванні господарського життя, заперечують багато моментів, що пов'язані зі структурною політикою. Йдеться про недооцінку чинників державного впливу на економіку, що трансформується, а також ролі

інновацій та реального стану інституціонального середовища. У той же час методологічні підходи інституціональної школи можна з успіхом використовувати для дослідження механізмів державного управління екологічною ситуацією, для розроблення рекомендацій з удосконалення господарського механізму природокористування.

Соціально-еколого-економічна політика держави має базуватися на ряді основних принципів, серед яких домінуючими є: принцип прийняття запобіжних заходів, принцип “забруднювач платить”, принцип сталості, принцип розподілу відповідальності, оскільки кінцеві результати можуть бути досягнуті тільки шляхом погоджених дій усіх відповідальних груп суспільства. Перспективним напрямком повинне стати розроблення такого підходу до розвитку економіки, в рамках якого біосфера розглядається не як один із ресурсів, а як фундамент життя. Розвитку такого підходу повинні сприяти розроблення методів оцінки господарських місткостей локальних і виробничих екосистем, оцінка на цій основі допустимого рівня розвитку економіки і населення на території України.

Сьогодні ефективність соціально-еколого-економічної політики держави може формуватися на основі трьох складових: мінімізації антропогенних перетворень; поетапності ліквідації їх негативних наслідків; вибіркового підходу до проведення природоохоронних заходів з метою підвищення їх ефективності.

Результати проведеного аналізу еколого-економічного стану промислових вугільних територій Донецької області довели досягнення критичного рівня навантаження довкілля. Тобто існує негаяна необхідність втручання шляхом реабілітації еколого-економічних складових: атмосфери, стабілізації еколого-гідрогеологічної рівноваги, земельних ресурсів та надр.

Отже, стає необхідною екологізація соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій.

Сьогодні під екологізацією розуміють процес поступового і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських та інших рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів і умов поряд із покращанням або хоча б збереженням якості природного середовища.

У соціально-економічному плані екологізація повинна спиратися на перехід до природозберігаючих методів господарювання, а в технічному – на екологізацію технологій виробництва і природокористування [2].

Під останнім потрібно розуміти сукупність заходів із запобігання негативного впливу виробничих процесів на природне середовище. Основні напрямки екологізації виробництва збігаються з головними прикладними завданнями екотехнології [1].

Соціально-економічний розвиток промислових вугільних територій передбачає збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, проблем збереження сприятливого стану довкілля і природно-ресурсного потенціалу територій з метою задовольнити життєві потреби сучасного та майбутніх поколінь [4].

Розвиваючи концепцію системного підходу до регулювання техногенного впливу на навколишнє природне середовище, в роботі розглянуто вирішення завдань екологізації. На системному макро- та/ або мікрорівні це означає забезпечення єдності трьох основних елементів – постановка цілей екологізації, досягнення яких містить визначення: складу завдань, які підлягають вирішенню; ресурсів, необхідних для вирішення вищевизначених завдань; критеріїв ефективності, що визначають вибір шляхів досягнення цілей і способу використання ресурсів і складових процедури цілепокладання:

– вибір нормативно-правових, економічних, інформаційних та соціально-психологічних інструментів реалізації цілей;

– урахування особливостей різних системних рівнів екологізації: особистість; підприємство як основний суб'єкт природогосподарської діяльності; регіон /місто як територіальні соціально-еколого-економічні системи.

Структура процесу екологізації може бути подана морфологічним блоком у просторі трьох координат – аспектів екологізації: «цілепокладання-інструменти екологізації» (табл. 1); «цілепокладання-системні рівні екологізації», «інструменти екологізації-системні рівні».

Таблиця 1 – Аспекти екологізації: «цілепокладання – інструменти екологізації»

Інструменти екологізації	Елементи цілепокладання		
	Завдання	Ресурси	Критерії ефективності
1	2	3	4
Нормативно-правові	Розроблення та використання нормативно-правових актів, законів, постанов, указів, положень	Органи законодавчої та виконавчої влади, судова система, наукові, громадські організації та установи	Необхідність і достатність; несуперечність; прозорість і пряма дія
Економічні	Структурна перебудова економіки; зниження природоємності в структурі експорту. Проведення природоохоронної інвестиційної політики. Створення та вдосконалення системи економічного регулювання природоохоронної діяльності	Бюджетна система різних рівнів; банківська система; система інвестиційних фондів та інноваційних компаній; позабюджетні та благодійні фонди; державна система органів охорони природи, держстандарту; органи виконавчої влади різних рівнів; суб'єкти господарювання	Збільшення повноти використання природних ресурсів; «дружність» технологій до навколишнього середовища, модифікованих з урахуванням екологічних та соціальних чинників, в т. ч. здоров'я населення
Інформаційні	Визначення завдань науково-технічної політики створення та розвитку маловідхідних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій; формування системи інформаційного обслуговування, розроблення наукових методик та інших інформаційних матеріалів щодо екологізації	Науково-технічні організації, комерційні структури (впроваджувальні, консультаційні, підприємства, що спеціалізуються на випуску екологоохоронного і подібного устаткування); державні органи охорони природи різних рівнів; інноваційні, фінансові організації (фонди, компанії, банки)	Рівень науково-технічних розробок; якість інформаційного обслуговування (інтенсивність оновлення інформації, доступність до інформації зацікавлених користувачів, точність науково-технічних прогнозів)
Соціально-психологічні	Громадська підтримка екологізації; підтримка скорочення нерационального споживання; створення сприятливого «екологічного образу» екологізації в очах місцевого населення	Система екологічної освіти та виховання; засоби масової інформації; рекламні агентства; консультаційні фірми; центри вивчення громадської думки	Позитивні зміни в громадській думці

Екологізацію соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій необхідно трактувати як складний, багатосторонній процес удосконалення та покращання виробничо-технічних, соціальних, економічних й екологічних характеристик промислових вугільних територій за допомогою технологічного оновлення та організаційно-економічних перетворень, кінцевим результатом яких є соціально й еколого-економічно ефективно використання таких територій, скорочення обсягу викидів в атмосферу і розміщення відходів, безпосереднє і / або опосередковане зменшення негативного впливу на природне середовище. Екологізацію у вищевказаному сенсі можна розглядати як особливу форму розширеного відтворення промислових вугільних територій, відмітною якісною ознакою якої є, те, що тут застосовуються більш екологічно ефективні засоби виробництва, кореспондуючі із цілями соціально-економічного розвитку.

При цьому екологізація належить як до зростання матеріального виробництва, так і до зумовлювального це зростання розподілу, обігу й споживання його результатів у сполучених галузях економіки, що означає посилення інтенсивності та ефективного використання факторів виробництва на більш якійсній основі.

У результаті досліджень сформульовані завдання екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій, у тому числі вугільних підприємств, та критерії оцінки їх результативності. Структуризація процесу екологізації дозволяє систематизувати напрями і методи екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій (табл. 2).

Таблиця 2 – Напрямки та методи екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій за системними рівнями

Системний рівень	Напрямки екологізації	Методи екологізації	Еколого-економічна результативність
1	2	3	4
Території	Екологічний аудит та екологічна паспортизація підприємств	Використання екологічної паспортизації (ГОСТ 17.0.0.06-2000), стандартів екологічного управління (ISO 14000), процедур аудювання за стандартами (ISO 14010-14012) на промислових вугільних територіях	Формування достовірних уявлень про рівень впливу промислових вугільних територій на навколишнє середовище, зниження ризику неприпустимих виробничих ситуацій та їх наслідків
	Зміна технологічної структури виробництва на промислових вугільних територіях	Організаційно-економічне та технічне вдосконалення процесів вуглезбагачення. Створення організаційно-економічних та фінансових умов удосконалення технологічних процесів, ланцюгів і комплексів утилізації великотоннажних відходів та викидів промислових вугільних територій, технологій переробки та використання вторинних матеріальних ресурсів, ресурсозбереження	Комплексне використання вугільного палива, скорочення забруднення навколишнього середовища відходами і викидами, отримання товарної продукції із вторинної сировини, зниження валового забруднення навколишнього середовища за рахунок підвищення ступеня використання палива

Продовження табл. 2

1	2	3	4
Території	Територіальна організація природозабруднювального виробництва	Створення санітарнозахисних зон, переміщення підприємств енергетики на інші промислові вугільні території	Не змінює рівень освіти валових забруднень, але дозволяє знизити концентрацію забруднень за рахунок їх розсіювання в навколишньому середовищі
	Програмно-цільове планування сталого розвитку регіону	Комплексні цільові регіональні програми розвитку регіону визначають інструменти раціоналізації ресурсокористування, природозахисної діяльності, фінансування проектів промислових вугільних територій з урахуванням регіональних екологічних і економічних особливостей	Формується система цілей та інноваційних природогосподарських дій (заходів) для досягнення екологічно стійкого розвитку промислових вугільних територій
Регіон	Інформаційне забезпечення екологізації промислових вугільних територій	Створення інформаційної бази («каталогу», «банку») відходів з даними про види та обсяги відходів на підприємствах промисловості, виробничих потужностях переробки відходів, потенційних споживачах вторинних ресурсів	Максимізує залучення в господарський обіг вторинних ресурсів, опосередковано знижує утворення валових забруднень на промислових вугільних територіях
Промислові підприємства	Ефективне використання відходів та викидів у виробничій сфері	Упровадження технологічних ланцюгів та комплексів утилізації та переробки великотоннажних викидів і відходів промислових вугільних територій. Організаційно-економічні рішення з виробництва товарної продукції з вторинних ресурсів	Підвищення конкурентоспроможності та екологізації промислових вугільних територій, зменшення викидів в атмосферу SO ₂ і NO _x , зниження екологічних платежів, залучення в кооперативні виробничо-економічні відносини сполучених галузей економіки регіону, сприяє збільшенню валового регіонального продукту
	Упровадження енергозберігаючих технологій	Оптимізація режимів роботи діючих промислових вугільних територій	Зменшення утворення валових забруднень
	Скорочення викидів в атмосферу забруднювальних речовин	Модернізація обладнання з уловлювання забруднювальних речовин у димових газах промислових вугільних територій	Зменшення викидів в атмосферу золи, SO ₂ та NO, зниження екологічних платежів

Таким чином, визначено, що дії з екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій потрібно розглядати у просторово-часовому інтервалі, включаючи всі стадії її технологічного циклу, починаючи з видобутку вугілля і закінчуючи залученням у господарський обіг великотоннажних викидів і відходів, а також супутніх продуктів, утворених на різних стадіях відтворювального циклу природних ресурсів, та оцінювати на цій основі вплив ресурсозберігаючих, екологічних, соціальних та економічних факторів на ефективність ревіталізації цих територій.

ВИСНОВКИ

У результаті досліджень у рамках системного напрямку сформульовані основні наукові принципи екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій відповідно до принципів функціонування природних систем за рівнопріоритетності економічних та екологічних факторів. Оскільки необхідне комплексне вирішення екологічних проблем соціально-економічного розвитку на екологічно неблагополучних територіях виявляє неповноту управління тільки принципами, що відображають особливості функціонування природних екосистем, то в роботі аргументоване доповнення їх принципами економічної (фінансової) та екологічної ефективності, що впливають з принципу поєднання підприємницької діяльності та необхідності виконання екологічних вимог, а також принципом територіальності, так як розроблення програм і проектів екологізації природозабруднюючих виробництв необхідно прив'язувати не стільки до галузей, скільки до певних територій (регіонів), що дозволить системно враховувати взаємозв'язок і взаємозалежність виробничих, соціальних і природних процесів у конкретному регіоні.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОЛОГИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ УГОЛЬНЫХ ТЕРРИТОРИЙ

А. А. Чечель,

Донецкий государственный университет управления, г. Донецк

Исследованы концептуальные основы экологизации социально-экономического развития промышленных угольных территорий. Определены и систематизированы направления и методы экологизации социально-экономического развития промышленных угольных территорий с системными уровнями в аспекте «целеполагания - инструменты экологизации».

Ключевые слова: *методы экологизации, промышленные угольные территории, социально-эколого-экономические системы.*

THE CONCEPTUAL BASIS OF ECOLOGICAL, SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL COAL AREAS

A. Chechel,

Donetsk State University of Management, Donetsk

The conceptual foundations of ecological and social-economic development of coal industrial areas is explored. The methods of green areas and socio-economic development of the industrial areas of coal on the system level in the aspect of "goal-setting- tools greening." are defined and systemized

Key words: *methods of ecological development, industrial coal areas, social -ecological-economic systems.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бачинський Г. О. Основи соціальної екології : навч. посібник / Г. О. Бачинський. – М. : Вища школа, 1995. – 238 с.

2. Реймерс Н. Экология. Теории, законы, принципы и гипотезы. – М. : Россия Молодая, 1994. – 366 с.
3. Стадницький Ю. До проблеми концепції екологічної політики України і механізму її реалізації // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 75–79 с.
4. Пирог О. В. Сталій соціально-економічний розвиток України в умовах формування інвестиційної політики держави [Електронний ресурс] / О. В. Пирог, Л. І. Катан. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apre/2008_4_2/63.pdf
5. Синякевич І. Концепція щодо формування систем інструментів національної екологічної політики / І. Синякевич // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 70–77.

Надійшла до редакції 26 червня 2012 р.